

Позитивістські основи державно-правових поглядів Максима Ковалевського

Наталія НІКОЛАШЕНКО,
головний консультант
відділу проблем розвитку
національного законодавства
Інституту законодавства
Верховної Ради України

В історії становлення та розвитку вітчизняної юридичної науки кінця XIX– початку XX сторіччя є постаті, інтерес до яких не згасне ніколи, й на кожному наступному етапі пізнання значущість їхніх ідей і праць буде переосмислена по-новому. Ці видатні вчені–правознавці визначали магістральний напрям розвитку тогочасної політико–правової думки, але, на жаль, їхній внесок у юридичну науку в багатьох випадках іще не дістав належної оцінки. У цьому контексті принагідно згадати насамперед таких відомих учених, як К. Неволін, С. Пахман, М. Хлебніков, М. Ренненкамф, О. Жилін, Є. Трубецької, А. Фатєєв, Л. Петражицький, Є. Ерліх, Б. Кістяківський, Є. Спекторський, Ф. Тарановський, М. Василенко, О. Малиновський. Серед цих постатей одним із перших слід згадати ім'я видатного українського та російського вченого–правознавця Максима Максимовича Ковалевського.

21

Максим Ковалевський досліджував державно-правові явища з позиції позитивістської традиції. Відомий російський дослідник творчості вченого Б. Сафронів, зокрема, пише, що протягом життя Ковалевський високо цінував праці Спенсера та Конта й до останніх днів відчував їхній величезний вплив, навіть попри те, що з часом виявив у їхніх доктринах чимало обмеженості [6]. В. Яковенко, підтримуючи цю думку, однак, характеризує Ковалевського як позитивіста примітивної формації [10]. А В. Пустарнаков, називаючи Ковалевського справжнім лібералом, в іншій праці, присвяченій дослідженню філософської думки університетського товариства тогочасної Російської імперії, додає: «Рационалістично-позитивістські погляди в російському лібералізмі того часу домінували у світогляді деяких університетських професорів, що дотримувалися ліберальних поглядів, поєднуючи наукову діяльність із активною суспільно-політичною роботою... Одним із найвпливовіших ідеологів лібералізму початку XX сторіччя був історик і соціолог-позитивіст М. М. Ковалевський» [5].

Означені традиційні характеристики у своїх дослідженнях продовжують і українські вчені-правознавці, філософи, політологи, історики, соціологи. Ю. Павленко, наприклад, відносить Ковалевського до представників найвпливовішого у другій половині XIX сторіччя світового напрямку суспільно-філософської думки, орієнтованого на осмислення стадійності історичного процесу, – позитивістського еволюціонізму. Поряд із англійцем Г. Спенсером, австрійцем Ю. Ліппертом, німцем В. Вундтом, українцями М. Драгомановим,

І. Франком, М. Грушевським. Усі вони поділяли еволюціоністські погляди й з цих позицій підходили до вивчення історії розвитку людства загалом [4].

Інші вчені також зазначають, що Ковалевський був прихильником теорії соціологічного позитивізму, яка наприкінці XIX сторіччя набула розвитку поряд із іншими течіями правової думки.

В. Тимошенко, знову ж таки, вказує на появу в російському правознавстві позитивістської течії, що розвивалася під впливом філософії Конта та її англійських тлумачів. Першими представниками цієї течії, на думку дослідниці, були В. Сергієвич та М. Ковалевський, який не розглядав право й державу як щось самодостатнє, але незмінно вивчав їх у зв'язку із загальним соціальним контекстом, беручи до уваги всі доступні дослідженню явища суспільного життя. Він був прихильником традиції, родоначальником якої вважається Ш. Монтеск'є [8, с. 40].

Осмислення передумов наукового світогляду Ковалевського, природи виникнення та розвитку політико-ідеологічних і філософських засад його правових поглядів неможливе без ґрунтовного аналізу загальних тенденцій розвитку тогочасних течій світової та вітчизняної філософсько-правової думки.

Загальноновизнано, що ліберальні реформи 60–70-х рр. XIX сторіччя означали перші кроки на шляху перетворення в Російській імперії феодальної монархії на буржуазну. Зважившись на реформи, російська держава фактично створила передумови для формування нової форми суспільства, яке дедалі менше задовольнялося відведеним йому місцем і прагнуло перегляду системи відносин із владою.

Зауважмо, що Ковалевський усе життя залишався на позиціях класичного європейського лібералізму англійського типу. Учений визнає тільки еволюційний розвиток суспільства, зокрема й у праві. Ліберальні за спрямованістю погляди вченого й на роль держави в суспільстві, функції якої полягають у забезпеченні фізичного та розумового розвитку громадян. Формула Маркса «революції – локомотиви історії» як загальний принцип і домінуючий тезис для Ковалевського неприйнятні.

У 60-х роках другої половини XIX сторіччя, після проведення реформ, ситуація у правовій думці змінюється: те, що ліберал кінця XIX сторіччя розумів як основні ліберальні ідеї, різко відрізнялося від того, що вважав з цього приводу його попередник у XVII – першій половині XIX сторіччя. Основними напрямками ліберально-правової думки Російської імперії стають течії позитивізму, батьківщиною якого є Франція, а засновником – французький учений Огюст Конт, який 1830 року запровадив і сам цей термін – юридичний та соціологічний позитивізм.

В юридичній літературі зазначається, що ідеї позитивізму почали проникати в Росію в 40-ві роки XIX сторіччя, однак не набули широкої популярності. У 60-х рр. ця течія вже утвердилася на російському ґрунті, ставши доволі помітною й неодмінною належністю філософської та публіцистичної літератури. Журнали всіх напрямів містили матеріали, що викладали, аналізували та критикували ідеї мислителів періоду першого позитивізму Конта, Мілля, Спенсера.

Щоб відповісти на запитання, звідки в Росію прийшов позитивізм, на думку деяких авторів, необхідно звернутися до європейської кодифікації XIX сторіччя, яка, у свою чергу, пов'язана з утвердженням позитивізму в праві як наукового вчення Конта, його попередників і послідовників.

У цьому контексті треба сказати, що російська інтелігенція сприйняла ідеї позитивізму досить неоднозначно, але з неабияким інтересом.

Деякі українські автори, не заперечуючи, що друга половина XIX сторіччя була часом великих соціальних реформ, однак не поділяють райдужних настроїв з приводу популяризації ідей позитивізму у філософській думці. Вони вважають, що «світлогляд «шестидесятників» вибудується на переконанні в одномірності буття: на найвищій п'єдестал підноситься те, що можна виміряти й порохувати, побачити й помацати. Гегелівська філософія втратила довіру в очах російського суспільства 50–70-х рр.» [3].

На наш погляд, правильну позицію з цього питання має Н. Уткіна, яка вважає, що позитивізм Конта, Мілля та Спенсера хоча й не став з різних причин впливовим напрямом у російській філософії, але «в інших галузях знань позитивістська методологія набула неабиякого поширення». До таких галузей дослідники відносять історію, економіку, філологію та юриспруденцію [9].

Філософія позитивізму стала підґрунтям російської школи юридичного позитивізму, яка сформувалася на початку 80-х років позаминулого століття та представлена плеядою знаних учених: О. Градовським, О. Романовичем-Славотинським, Ф. Тарановським, Г. Шершеневичем, С. Пахманом, М. Ренненкампом та багатьма іншими.

Популярність ідей позитивізму у правовій думці пояснюється тим, що здобутки природничих наук у XIX сторіччі переконливо доводили колосальний потенціал емпіричного методу. Це був своєрідний триумф раціоналізму, поєднаного з експериментом.

Позитивістський підхід у праві – це спроба досліджувати діюче право як емпіричний матеріал, що його можна аналізувати й систематизувати, як у дослідженнях природничих наук.

Цю думку доповнює у своїх дослідженнях Ю. Павленко, котрий окреслює найвпливовіші ідейно-філософські течії середини XIX сторіччя – марксизм і позитивізм, особливо в його еволюціоністській формі (Г. Спенсер), який, на погляд автора, багато в чому відповідав духові «позитивної філософії» О. Конта і постав дещо раніше за формаційну теорію К. Маркса.

Позитивістська рефлексія права виникає як реакція на спекулятивно-метафізичну філософію права XVII-XVIII сторіч із метою заміни метафізичного вчення про абсолютні начала права вивченням, що спирається на позитивний дослідний матеріал, на «факти», якими є насамперед норми права. Позитивність права означає його «фактичне існування», його «реальність».

Доречно зауважити, що перші вчителі Ковалевського – юристи Д. Каченовський, К. Гаттенбергер, П. Цитович – були прибічниками позитивістського напрямку, який на той час починав посідати панівні позиції у філософсько-правовій думці, тому ще також не могло не позначитися на науковому світогляді майбутнього вченого.

Великою заслугою Конта, на думку Ковалевського, є те, що, «правильно розуміючи положення теорії Монтезке, він раніше за Спенсера звертає увагу соціології переважно на еволюційні процеси в суспільстві й доходить думки про взаємодію та взаємовплив психічних, економічних, політичних та естетичних явищ у розвитку людського суспільства. Ковалевський також зазначає: «Завдання Конта при створенні соціології полягало в поширенні на сферу суспільних явищ тих самих наукових прийомів індукції та спостереження, які використовують у природознавчих науках» [2, с. 186–188].

Вплив позитивізму Конта на погляди Ковалевського полягає в тому, що наукові дослідження останнього спиралася на принцип взаємообумовленості та взаємозв'язку всіх явищ і елементів того чи іншого процесу. Жоден із чинників суспільної життєдіяльності не може існувати окремо, він обов'язково перебуває в певній залежності від інших. Чинники суспільної життєдіяльності, згідно з Ковалевським, мають не статичний, а динамічний характер. Тож відбувається поступова зміна одних чинників іншими. За Ковалевським, будь-яке суспільство є чутливим до еволюційних процесів, однак не тільки прогресивних, а й, навпаки, регресивних.

Разом із тим Ковалевський не обмежився лише ознайомленням із філософією позитивізму Конта, його наукові інтереси, підкріплені знайомством із передовими доробками європейської філософсько-правової думки, простягалися далі: він звернувся до соціологічного напрямку загальної теорії права.

Право вже тлумачилося «не формально-догматично як абстрактна система нормативних розпоряджень у суверенній державній владі, а як один із взаємозв'язаних соціальних фактів, як широка соціальна структура, соціальний порядок у контексті інших фактів-явищ», тобто вихідною точкою права для соціологічного позитивізму стало не законодавство, а саме суспільство [8, с. 37–40].

Слід зауважити, що основне знайомство Ковалевського з філософією позитивізму відбулося під час закордонних подорожей, насамперед у Англії. У цьому контексті наведемо слова П. Сорокіна, його учня та секретаря, котрий зазначав: країною, яка передусім вплинула та певною мірою визначила характер праць і симпатій Ковалевського, була Англія [7].

За спогадами самого Ковалевського, паризький приятель Г. Вирубов увів його в дім Д. Льюїса, палкого прихильника позитивізму Конта, де він потрапив у коло англійських позитивістів – як ортодоксальних, так і схизматичних: Конгрива, Бісле, Коттера, Морісона, Дж. Морлея та Спенсера [1].

Розглядаючи питання впливу наукових теорій Спенсера на формування правових поглядів Ковалевського, звернімо увагу на слова самого вченого, який наголошував: «Коли для XIX сторіччя настане час кінцевої оцінки всього зробленого ним для історії прогресу, одним із його духовних керманів, нарівні із Сен-Сімоном і О. Контом, буде визнано Герберта Спенсера» [2, с. 199].

Ковалевський зазначає, що Спенсер є прямим послідовником позитивізму, найбільша його заслуга – створення органічної школи в соціології, а найоригінальніша частина соціологічної доктрини мислителя – теорія еволюціонізму, порівняння суспільства з людським організмом, до якої вчений спонукався вивченням усієї суми позитивних знань природничих наук.

Порівнюючи суспільство та організм, Спенсер знаходить риси схожості та відмінності.

Однак на відміну від Конта, Спенсера та їхніх послідовників Ковалевський розумів соціологію як науку про загальні закони розвитку суспільства, котра, залишаючись методологічною щодо всіх інших конкретних наук, сама збагачується їхніми даними. Відкидає він і характерне для Конта трактування поділу соціології на соціальну статику, що ґрунтується на вивченні існуючого суспільного порядку, та соціальну динаміку, що підкреслювала тільки один бік суспільного розвитку – прогрес.

Звернімо також увагу, що знайомство Ковалевського з Карлом Марксом узимку 1874–1875 рр. у Лондоні, зачарування постаттю мислителя мали потужний вплив на зміст його наукової діяльності. Учених не завжди пов'язувала спільність інтересів і намірів, навпаки, кожен мав власні судження, іноді геть протилежні. Як пише М. Купріц: «Ковалевський навіть висловлює жаль з приводу неприйняття Марксом позитивного методу».

Визнаючи прогресивність і значущість теорії Маркса та Енгельса, Ковалевський при цьому не міг погодитись із пріоритетною роллю економічного чинника в розвитку суспільних відносин і вважав, що під час вивчення правових і суспільних явищ зведення значення всіх чинників до одного, економічного, є однобоким. У цьому він був незмінним прихильником незрівнянно ширшої концепції Конта, який розглядав економічний розвиток суспільства в постійному взаємозв'язку з розумовим, суспільним, політичним й естетичним, визнаючи накопичений досвід і спостереження, тобто знання, найбільшим імпульсом до трансформації суспільства [2, с. 4–15]. Ковалевський вважав, що вивчати суспільство

потрібно з урахуванням його історії та взаємозв'язку з іншими явищами та чинниками.

Джерела

1. Ковалевский М. М. Мое научное и литературное скитальчество // Русская мысль. – 1895. – № 1. – С. 70.
2. Ковалевский М. М. Социология: Соч.: В 2-х т. – Спб.: АЛТЕЙЯ, 1997. – Т. 1.
3. Мотренко Т. В. Рецепція гегелівських ідей у світоглядно-релігійній парадигмі російської філософії XIX – початку XX століть: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії». – К., 2004. – 37 с.
4. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 1999. – С. 81.
5. Пустарников В. Ф. Университетская философия в России: Идеи. Персоналии. Основные центры. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного центра, 2003. – С. 209.
6. Сафронов Б. Г. М. М. Ковалевский как социолог. – М., 1960. – С. 60.
7. Сорокин П. А. Общедоступный учебник социологии: Статьи разных лет. – М.: Наука, 1994. – С. 269–270.
8. Тимошенко В. І. Правова держава (теоретико-історичне дослідження) – К.: Наукова думка, 1994.
9. Уткина Н. Ф. Позитивизм, антропологический материализм и наука в России (вторая половина XIX века). – М.: Наука, 1975. – С. 121–123.
10. Яковенко В. И. Очерки русской философии. – Спб., 1985. – С. 56.

23

Станіслав СОКУР,
студент IV курсу Інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка

Інституціональні зміни в ЄС після прийняття Лісабонського договору

Європейський Союз протягом усього періоду існування доводив і продовжує доводити свою ефективність як економічне та політичне інтеграційне утворення. Яскравим прикладом цього є успішний рух країн єврозони в напрямі подолання світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Нещодавно ЄС подолав затяжну інституційну кризу, завершивши процес ратифікації Лісабонського договору і відкривши нову сторінку у своєму розвитку.

Необхідно зазначити, що з огляду на актуальність теми європейської інтеграції її досліджували і вітчизняні, і зарубіжні вчені. Зокрема, різним проблемам історії тенденцій та форм євроінтеграції присвячені роботи таких українських науковців, як С. Василенко, Т. Гусєва, Б. Збарко, В. Копійка і Т. Шинкаренко, М. Пашков і В. Чалий та ін.

Проте, як саме вплинули прийняття та набрання чинності Лісабонським договором на процеси європейської інтеграції, ще не відтворено в науковій літературі, що підтверджує актуальність обраної теми.

13 грудня 2007 року в Лісабоні голови держав та урядів країн-членів ЄС підписали «Лісабонський договір, що змінює Договір про Європейський Союз та До-